

Ruská zadluženost a ruské pohledávky

Борис Аронович Хейфец: Кредитная история России (От Екатерины II. до Путина). 1. издание. Москва: УРСС, 2001, 133 stran, ISBN 5-8360-0193-6.

Борис Аронович Хейфец: Внешние долговые активы России. 1. издание. Москва: УРСС, 2001, 206 stran, ISBN 5-8360-0222-3.

Autor recenzovaných knih *Boris Aronovič Chejfec*, vědecký pracovník Ruské akademie věd, se pustil do obtížné, záslužné a bezpochyby průkopnické práce. Pokusil se zmapovat a přinejmenším komentovat vývoj jedné ze zajímavých a zároveň poněkud „tajemných“ stránek ruské (sovětské) ekonomické historie.

Zejména první publikace, v níž se tento autor hlásí k první podobné práci *N. Bržestkého (Gosudarstvennyje dolgi Rossiji)* z roku 1884, přináší mnoho zajímavých a někdy neznámých faktů o vývoji tohoto tématu. Chejfecova práce byla obtížná především kvůli nedostupnosti pramenů, a to kupodivu (anebo pochopitelně) právě z dob nejnovějších. Jak sám uvádí, teprve v posledních několika letech je možné získat relevantní údaje z oficiálních ruských institucí.

Autor postupuje v historickém sledu od státních dluhů v carském Rusku až do současnosti. Dozvídáme se, že car Petr Veliký, který otevřel Rusko Evropě, byl důsledným odpůrcem jakékoli zahraniční zadluženosti. První úspěšně dohodnutý zahraniční úvěr přijalo Rusko za vlády Kateřiny II. v roce 1769 v důsledku nedostatku prostředků na válku s Tureckem a na materiální podporu ruské politiky v Polsku. Kateřina II. během své vlády přijala prostřednictvím holandských bankéřů postupně dvacet úvěrů v celkové hodnotě 75 mil. guldenů, a to vždy na deset let s pětiprocentním úrokem. Tyto „kateřinské“ dluhy byly několikrát restrukturalizovány a nakonec byly vypořádány až v roce 1891.¹

Celkem – jak autor uvádí – si ruská vláda vypůjčila doma i v zahraničí v letech 1769 až 1914 zhruba 15 mld. rublů, z nichž bylo ve stejném období splaceno kolem 40 %. I když se státní zadluženost začínala formovat ve vnější sféře, až do roku 1890 tvořily zahraniční úvěry jen 30 % celkové státní zadluženosti. Úloha vnějších půjček potom postupně rostla, a to na 46 % v roce 1904 a na 48 % k 1. 1. 1914. Zajímavá je skutečnost, že Rusko mělo v roce 1914 největší zahraniční státní dluh ze všech nezávislých států světa (4,3 mld. tehdejších rublů). Z ostatních nezávislých zemí mělo státní zahraniční dluh jen Japonsko, jinak byly dlužníky pouze státy závislé nebo koloniální. Na prvním místě byla Indie, která měla rozsáhlé závazky vůči Velké Británii, nicméně zadlužení Ruska bylo 2,3krát vyšší.²

K dalším zajímavým tématům práce patří okolnosti prvního ruského defaultu (neplnění závazků v důsledku platební neschopnosti nebo nevěle), který byl založen na jednostránkovém *Dekretu Vsesojuznogo centralnogo isspolnitel'nogo komiteta (VCIK) lidových poslanců* ze dne 21. ledna 1918. Ten na mnoho let ovlivnil zahraniční politiku a vnější ekonomické podmínky rozvoje Ruska. Zahraničnímu zadlužení se zde věnuje pouze jediný bod: „... bezpodmínečně a bez jakýchkoli omezení se anulují všechny zahraniční půjčky.“³

B. A. Chejfec se dále zmiňuje o současném stavu carských dluhů, o úvěrové politice v období industrializace SSSR a příprav na válku, o americkém *lend and lease* za druhé světové války a o růstu sovětského dluhu v poválečném období. Kriticky se staví k přijetí všech závazků bývalého SSSR Ruskou federací po jeho rozpadu (Rusko mělo podle autorova názoru odpovědnost maximálně za 61 % sovětského dluhu), rozebírá prvé zkušenosti z restrukturalizace ruského dluhu v polovině 90. let a zabývá se též příčinami růstu vnější zadluženosti v postsovětském Rusku až po současný stav v této oblasti.

Pro českého čtenáře je jistě zajímavý autorův pohled na přepočítání sovětských závazků vůči bývalým evropským členským státům Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), jmenovitě vůči Československu, podle kurzu 1 převoditelný rubl = 1 \$, který považuje za výrazně nerealistický a nevýhodný pro Ruskou federaci. Je to pohled, jehož objektivní posouzení by pravděpodobně vyžadovalo hlubší rozbor vzájemných vztahů, což je mimo ambice této recenze. Nicméně je třeba si uvědomit, že tento pohled je na ruské straně všeobecně rozšířený.

Druhá recenzovaná publikace B. A. Chejfece se týká zejména éry Sovětského svazu a období po jeho rozpadu. Předmět, o němž pojednává, tedy sovětská (respektive ruská) zahraniční aktiva, byl snad ještě více utajován než téma ruské zadluženosti, neboť byl bezprostředně spjat se sovětskými politickými a vojenskými zájmy ve světě. Autor uvádí, že jeho práce je pravděpodobně prvá svého druhu co do komplexnosti a širě záběru.

Úvodní kapitola se zabývá reparacemi, které Sovětský svaz získal po druhé světové válce. Byla to vlastně první významná zahraniční aktiva SSSR. Sovětské Rusko sice získalo některá finanční aktiva jako dědictví po carském Rusku, ale v duchu tehdejší politiky se jich dobrovolně vzdalo. V roce 1921 se tak vzdalo pohledávek vůči Persii a Turecku. Rovněž se vzdalo reparací od Německa, které mu připadly podle Versailleské mírové smlouvy z 28. 6. 1919, a to v rozsahu 16,1 mld. zlatých rublů. Tato politika ovšem měla i svou druhou stránku, neboť sovětské Rusko nepřijalo odpovědnost za carské závazky a odmítlo splácet dluh vzniklý v průběhu první světové války.

Historie reparací jako důsledků druhé světové války započala vlastně v jejím průběhu. Již v roce 1942 začaly být zřizovány různé trofejní komise a výbory, jejichž struktura se často měnila. Přitom rozsah trofejního materiálu byl poměrně značný. Např. do skončení války bylo zajištěno zhruba 10 mil. tun trofejního kovu na další zpracování, vojskům bylo předáno kolem 50 tisíc automobilů a velké množství těžkých zbraní i střeliva.

Při poválečném jednání spojeneckých mocností Sovětský svaz požadoval reparace ve výši 10 mld. \$ s tím, že tuto sumu vyčíslil jako 13 % ztrát, které Sovětský svaz utrpěl jen na okupovaném území. Sovětská strana zároveň navrhla určit celkovou sumu reparací uvalených na Německo ve výši 20 mld. \$.⁴ SSSR by tak získal na uspokojení svých pohledávek polovinu německých reparací. Tyto poměrně nevelké požadavky na německou stranu i způsob jejich rozdělení nakonec přijali i západní spojenci.

Sovětská delegace rovněž požadovala naplnění své části reparací v konkrétním zboží v naturální podobě, nikoli jako finanční pohledávku. Vedly ji k tomu i nevalné zkušenosti s plněním reparací Německem po první světové válce a zřejmě též možnost pružně měnit náplň reparací i relativně nekontrolovatelný přepočítání hodnoty zboží na jeho finanční vyjádření.

Praktické naplňování reparací začalo již v roce 1945, kdy bylo SSSR předáno např. 400 tisíc železničních vagonů, z nichž více než polovina byla naložena potravinami a krmivem, ale také čtyřicet vagonů s muzejními cennostmi. Další formou reparací byla demontáž a převoz různých výrobních zařízení. Např. k počátku roku 1947 bylo demontováno a převezeno 676 průmyslových objektů. Naproti tomu řada podniků ležících na území budoucí NDR nebyla demontována, ale byla včleněna do nově zřízených sovětských akciových společností.

Významný přínos pro sovětský průmysl představoval i přísun vědecko-technických poznatků. Pomocí německé dokumentace a německých techniků se v SSSR rozvinula výroba radiolokátorů, radiotechnický průmysl, výroba rentgenových zařízení, měřicích přístrojů, elektrotechnických výrobků aj.

Změny v politické situaci v Evropě začátkem 50. let vedly rovněž ke změnám v politice přístupu k reparacím na sovětské straně. V květnu 1950 SSSR a Polsko vyhověly vládě NDR a zkrátily zbývající sumu reparací na polovinu. K 1. 1. 1954 pak Sovětský svaz ukončil přijímání reparací z NDR, předal NDR výše zmíněné sovětské akciové společnosti a odepsal veškeré poválečné dluhy NDR.

Autor srovnává postup SSSR v otázce reparací po druhé světové válce s postupem USA, Velké Británie a Francie, které nevyvážely ve významnějším množství zařízení německých továren (kromě některých laboratorních celků), ale soustřeďovaly se spíše na získání technologických řešení, konstrukčních postupů, německých patentů a know-how vůbec. Jejich postup byl zřetelně efektivnější, avšak je zároveň třeba vzít v úvahu bezprostřední potřeby válkou zničené sovětské ekonomiky.

Další kapitola se zabývá sovětskou politikou finanční a ekonomické pomoci. Věnuje se spíše popisu jednotlivých faktů než hledání souvislostí mezi sovětskou pomocí a sovětskými strategickými i taktickými zájmy. Předválečná sovětská angažovanost v této oblasti se týkala především asijských sousedů. Šlo o pomoc Turecku, Mongolsku, Afghánistánu a Číně. Pomoc Číně dosáhla významných rozměrů zejména v období napadení této země Japonskem. V letech 1938–1939 SSSR a Čína podepsaly tři úvěrové dohody na celkovou částku 250 mil. \$, z níž bylo fakticky vyčerpáno 173 mil. \$. Sovětská politika poskytování finanční a úvěrové pomoci v období po druhé světové válce je ještě v poměrně dobré paměti. Zpočátku se soustřeďovala zejména na své nové spojence ve východní Evropě, později stále více na tzv. socialisticky orientované rozvojové země a byla z velké části zaměřena na poskytování vojenské technické pomoci a na dodávky zbraní. Výsledkem pak byly značné pohledávky bývalého SSSR k řadě zemí. Celkově dosáhly v roce 1991 přes 142 mld. \$, přičemž k největším dlužníkům patřily Kuba, Mongolsko, Vietnam, Indie, Sýrie, Afghánistán, Irák, Jemen, KLDK, Etiopie, Alžírsko a Angola. Z těchto, již na první pohled těžko dobytelných pohledávek se podařilo víceméně úspěšně vyřešit snad jen pohledávky ve vztahu k Vietnamu a k Indii, a to většinou dodávkami zboží či jejich odprodejem s patřičným diskontem.

Autor se dále zabývá rozhodnutím ruské vlády přistoupit k *Pařížskému klubu* věřitelů, které je mezi ruskými specialisty hodnoceno značně rozporně. Podle názoru některých kritiků Rusko svým vstupem de facto ztratilo část svých pohledávek a samostatně rozhodovat může pouze o části svých pohledávek. Je to dáno pravidly Pařížského klubu, kde platí princip rovného postavení všech dlužníků, a tedy odpadá možnost dohodnout speciální podmínky. Tato organizace rovněž v zájmu dlouhodobého fungování ekonomik dlužnických zemí požaduje splátky pouze v realistické míře a ve skutečnosti nepočítá s úplným splacením závazku. Nakonec, a to je pro Rusko důležité, Pařížský klub neuznává závazky vzniklé dodávkami zbraní a vojenské pomoci. Právě ty tvoří velkou část ruských aktiv.

Kapitolou z nejnovější historie jsou tzv. nová aktiva ve vztahu k zemím *Společenství nezávislých států (SNS)*. Ekonomické a finanční vztahy k těmto zemím vznikly zhruba před deseti lety a nemají žádnou minulost. Ruská aktiva se vytvořila především v první polovině 90. let, kdy po liberalizaci cen vznikla rozsáhlá pasivní salda u prakticky všech zemí SNS ve vztahu k Rusku. Rusko bylo tehdy nuceno svým partnerům poskytnout tzv. technické úvěry, které byly později transformovány v mezistátní úvěry. Podle expertních odhadů dosáhl v letech 1992–1993 objem těchto úvěrů 5 mld. \$ a největšími dlužníky byly Ukrajina a Kazachstán. K těmto tzv. technickým úvěrům později přibýly další, ať už na mezistátní, nebo mezipodnikové úrovni. Autor uvádí poslední údaje za rok 1998, kdy aktiva Ruska vůči SNS jen na mezistátní úrovni činila 1,4 mld. \$, přičemž se odhaduje, že mezistátní úvěry zahrnují jen 21 % celkové zadluženosti.

V současné době jsou největšími dlužníky Ruska v oblasti mezistátní zadluženosti Uzbekistán (s podílem 38 %) a Tádžikistán (20 %). V oblasti nestátní zadluženosti, která je ze dvou třetin způsobena dodávkami energetických a dalších surovin, jsou největšími dlužníky Ukrajina (60 %), Moldova a Podněstří (po 15 %), Bělorusko a Kazachstán (po 6,5 %).

Uvedená fakta ukazují na přetrvávající provázanost ekonomik bývalého SSSR a podle autorova názoru vzniká potřeba najít nové formy spolupráce odpovídající tržním principům a současné úrovni mezinárodního obchodu. Rusko rovněž vystupuje jako největší vě-

řitel skupiny chudých zemí SNS, jako je Arménie, Gruzie, Kyrgyzstán, Moldova a Tádžikistán, které jsou zároveň předmětem pomoci ze strany Mezinárodního měnového fondu a Světové banky. Autor zřejmě správně uvažuje o nutnosti spolupráce Ruska jako člena Pařížského klubu s mezinárodními finančními organizacemi v této oblasti.

Celá jedna kapitola je věnována sovětským aktivům v členských státech bývalé RVHP a způsobu jejich vypořádávání. Zde českého čtenáře zaujme jedna nápadná a do jisté míry příznačná skutečnost. V roce 1989 Československo jako jediný členský stát RVHP (na rozdíl od Polska, Maďarska, Bulharska, NDR a dalších) nemělo žádné finanční závazky vůči tehdejšímu SSSR.

Publikace je doplněna zajímavou přílohou dokumentů, týkajících se analyzovaného tématu, jako je např. *Dohoda mezi RFSR a Persií z roku 1921, Dokumenty o reparacích ve vztahu k Německu a jeho spojencům* či *Smlouva o snížení a zastavení reparací*.

Na závěr této recenze se však nelze nezmínit o někdy trochu popisném přístupu autora k tématům, místy snad až samoučelném vršení faktů různé vypovídací hodnoty. Nic to však nemění na přitažlivosti recenzovaných prací, která je dána zejména komplexností jejich pohledu na pojednávanou problematiku. Obě publikace přinášejí mnoho zajímavých informací a často i originalitu autorova pohledu.

Další poznámka je možná ovlivněna tím, že publikace recenzuje cizinec. Nemohu se totiž zbavit dojmu, že autor „fandí“ ruským (respektive sovětským) postojům o trochu více, než se na vědeckého pracovníka sluší. Kdo ale zná ruské dějiny, tak se možná nediví.

Jaroslav Fingerland

¹ Viz Хейфец, Борис Аронович: Кредитная история России (От Екатерины II. до Путина). 1. издание. Москва: УРСС, 2001, s. 9.

² Viz ЭКСПЭРТ, 1999, No. 25 (5 июля), s. 22.

³ Хейфец, Борис Аронович: cit. dílo, s. 20.

⁴ Viz Хейфец, Борис Аронович: Внешние долговые активы России. 1. издание. Москва: УРСС, 2001, s. 20.